

The Haggadah 4: Rabban Gamliel, First Hallel, Last Brachah

Dedicated by Nathan Kirsh in appreciation of the time and effort put forth by the members of Beit Midrash Zichron Dov in learning and teaching Torah

A. רבן גמליאל | Rabban Gamliel:

רבן גמליאל היה אומר: כל שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח, לא יצא ידי חובתו, ואלו הן: פסח, מצה, ומרור. פסח שהיו אבותינו אוכלים בזמן שבית המקדש היה קיים, על שום מה? על שום שפסח הקדוש ברוך הוא על בתי אבותינו במצרים, שנאמר: ואמרתם זבח פסח הוא לה', אשר פסח על בתי בני ישראל במצרים בנגפו את מצרים, ואת בתינו הציל ויקד העם וישתחוו.

אוחז המצה בידו ומראה אותה למסובין:

מצה זו שאנו אוכלים, על שום מה? על שום שלא הספיק בצקם של אבותינו להחמיץ עד שנגלה עליהם מלך מלכי המלכים, הקדוש ברוך הוא, וגאלם, שנאמר: ויאפו את הבצק אשר הוציאו ממצרים עגת מצות, כי לא חמץ, כי גרשו ממצרים ולא יכלו להתמהמה, וגם צדה לא עשו להם.

אוחז המרור בידו ומראה אותו למסובין:

מרור זה שאנו אוכלים, על שום מה? על שום שמררו המצרים את חיי אבותינו במצרים, שנאמר: וימררו את חיייהם בעבדה קשה, בחמר ובלבנים ובכל עבדה בשדה את כל עבדתם אשר עבדו בהם בפרך.

בכל דור ודור חיב אדם לראות את עצמו כאלו הוא יצא ממצרים, שנאמר: והגדת לבנך ביום ההוא לאמר, בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים. לא את אבותינו בלבד גאל הקדוש ברוך הוא, אלא אף אותנו גאל עמם, שנאמר: ואתנו הוציא משם, למען הביא אותנו, לתת לנו את הארץ אשר נשבע לאבותינו.

Rabban Gamliel was accustomed to say, Anyone who has not said these three things on Pesach has not fulfilled his obligation, and these are them: **the Pesach sacrifice, matsa and marror.**

The Pesach [passover] sacrifice that our ancestors were accustomed to eating when the Temple existed, for the sake of what [was it]? For the sake [to commemorate] that the Holy One, blessed be He, passed over the homes of our ancestors in Egypt, as it is stated (Exodus 12:27); "And you shall say: 'It is the passover sacrifice to the L-d, for that He passed over the homes of the Children of Israel in Egypt, when He smote the Egyptians, and our homes he saved.' And the people bowed the head and bowed."

He holds the matsa in his hand and shows it to the others there.

This matsa that we are eating, for the sake of what [is it]? For the sake [to commemorate] that our ancestors' dough was not yet able to rise, before the King of the kings of kings, the Holy One, blessed be He, revealed [Himself] to them and redeemed them, as it is stated (Exodus 12:39); "And they baked the dough which they brought out of Egypt into matsa cakes, since it did not rise; because they were expelled from Egypt, and could not tarry, neither had they made for themselves provisions."

He holds the marror in his hand and shows it to the others there.

This marror [bitter greens] that we are eating, for the sake of what [is it]? For the sake [to commemorate] that the Egyptians embittered the lives of our ancestors in Egypt, as it is stated (Exodus 1:14); "And they made their lives bitter with hard service, in mortar and in brick, and in all manner of service in the field; in all their service, wherein they made them serve with rigor."

In each and every generation, a person is obligated to see himself as if he left Egypt, as it is stated (Exodus 13:8); "And you shall explain to your son on that day: For the sake of this, did the L-d do [this] for me in my going out of Egypt." Not only our ancestors did the Holy One, blessed be He, redeem, but rather also us [together] with them did He redeem, as it is stated (Deuteronomy 6:23); "And He took us out from there, in order to bring us in, to give us the land which He swore unto our fathers."

B. חצי הלל ראשון | First Half Hallel:

יאחז הכוס בידו ויכסה המצות ויאמר:

לפיקך אנחנו חייבים להודות, להלל, לשבח, לפאר, לרומם, להדהר, לברך, לעלה ולקלס למי שעשה לאבותינו ולנו את כל הנסים האלו: הוציאנו מעבדות לחרות מגיון לשמחה, ומאבל ליום טוב, ומאפלה לאור גדול, ומשעבוד לגאולה.

וְנֹאמַר לְפָנָיו שִׁירָה חֲדָשָׁה: הַלְלוּיָהּ.

הַלְלוּיָהּ הַלְלוּ עַבְדֵי ה', הַלְלוּ אֶת־שֵׁם ה'. יְהִי שֵׁם ה' מְבֹרָךְ מֵעַתָּה וְעַד עוֹלָם. מִמְזֻרַח שֶׁמֶשׁ עַד מְבֹאוֹ מְהֵלֵל שֵׁם ה'. רַם עַל־כָּל־גּוֹיִם ה', עַל הַשָּׁמַיִם כְּבֹדוֹ. מִי כֹה' אֶל־לֹקֵינוּ הַמְגִבִּיהִי לְשֶׁבֶת, הַמְשֻׁפְּלִי לְרֵאוֹת בְּשָׁמַיִם וּבְאָרֶץ? מִקִּימֵי מַעֲפָר דָּל, מֵאֲשַׁפֵּת יָרִים אֲבִיוֹן, לְהוֹשִׁיבֵי עַם־נְדִיבִים, עִם נְדִיבֵי עַמּוֹ. מוֹשִׁיבֵי עֵקֶרֶת הַבַּיִת, אִם הַבָּנִים שָׁמְחָה. הַלְלוּיָהּ.

בְּצֵאת יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם, בֵּית יַעֲקֹב מֵעַם לַעֲזָה, הִיְתָה יְהוּדָה לְקִדְשׁוֹ, יִשְׂרָאֵל מִמְשָׁלוֹתָיו. הַיָּם רָאָה וַיִּנְס, הַיַּרְדֵּן יָסַב לְאַחֲרוֹ. הַהָרִים רָקְדוּ כְּאֵילִים, גְּבֻעוֹת כְּבָנֵי צֹאן. מִה לֶךְ הַיָּם כִּי תִנּוּס, הַיַּרְדֵּן – תִּסָּב לְאַחֲרוֹ, הַהָרִים – תִּרְקְדוּ כְּאֵילִים, גְּבֻעוֹת כְּבָנֵי־צֹאן. מִלִּפְנֵי אֲדוֹן חוּלֵי אָרֶץ, מִלִּפְנֵי אֱלֹהֵי יַעֲקֹב. הַהַפְּכֵי הַצּוּר אֲגַם־מַיִם, חֲלַמִּישׁ לַמַּעֲיָנוֹ־מַיִם.

He holds the cup in his hand and and he covers the matsa and says:

Therefore we are obligated to thank, praise, laud, glorify, exalt, lavish, bless, raise high, and acclaim He who made all these miracles for our ancestors and for us: He brought us out from slavery to freedom, from sorrow to joy, from mourning to [celebration of] a festival, from darkness to great light, and from servitude to redemption. And let us say a new song before Him, Halleluyah!

Halleluyah! Praise, servants of the L-d, praise the name of the L-d. May the Name of the L-d be blessed from now and forever. From the rising of the sun in the East to its setting, the name of the L-d is praised. Above all nations is the L-d, His honor is above the heavens. Who is like the L-d, our G-d, Who sits on high; Who looks down upon the heavens and the earth? He brings up the poor out of the dirt; from the refuse piles, He raises the destitute. To seat him with the nobles, with the nobles of his people. He seats a barren woman in a home, a happy mother of children. Halleluyah! (Psalms 113)

In Israel's going out from Egypt, the house of Ya'akov from a people of foreign speech. Yehudah became His -holy one, Israel, His dominion. The Sea saw and fled, the Jordan turned to the rear. The mountains danced like rams, the hills like young sheep. What is happening to you, O Sea, that you are fleeing, O Jordan that you turn to the rear; O mountains that you dance like rams, O hills like young sheep? From before the Master, tremble O earth, from before the L-d of Ya'akov. He who turns the boulder into a pond of water, the flint into a spring of water. (Psalms 114)

C. ברכת הגאולה | Birchat HaGeula:

מַגְבִּיהִים אֶת הַכּוֹס עַד גֹּאֵל יִשְׂרָאֵל.

בְּרוּךְ אַתָּה ה' אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר גָּאֵלְנוּ וְגָאֵל אֶת־אֲבוֹתֵינוּ מִמִּצְרַיִם, וְהִגִּיעָנוּ הַלֵּילָה הַזֶּה לְאֲכִלְיָהּ מִצֵּה וּמְרוֹר. כֵּן ה' אֱלֹהֵינוּ יֹאֲלֹקֵי אֲבוֹתֵינוּ יִגִּיעָנוּ לְמוֹעֲדִים וְלִרְגָלִים אַחֲרֵים הַבָּאִים לְקִרְאָתֵנוּ לְשָׁלוֹם, שְׂמֵחִים בְּבִנְיַן עִירָךְ וְשִׂשְׁיִים בְּעִבּוֹדְתֶךָ. וְנֹאכַל שֵׁם מִן הַזִּבְחִים וּמִן הַפְּסָחִים אֲשֶׁר יִגִּיעַ דְּמָם עַל קִיר מִזְבֵּחֶךָ לְרִצּוֹן, וְנוֹדָה לֶךְ שִׁיר חֲדָשׁ עַל גְּאֻלָּתֵנוּ; וְעַל פְּדוּת נַפְשׁוֹנוּ. בְּרוּךְ אַתָּה ה', גֹּאֵל יִשְׂרָאֵל.

שׁוֹתִים אֶת הַכּוֹס בְּהַסְבַּת שְׂמָאל.

בְּרוּךְ אַתָּה ה', אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם בּוֹרֵא פְּרֵי הַגֶּפֶן.

We raise the cup until we reach "who redeemed Israel"

Blessed are You, L-d our G-d, King of the universe, who redeemed us and redeemed our ancestors from Egypt, and brought us on this night to eat matsa and marror; so too, L-d our G-d, and G-d of our ancestors, bring us to other appointed times and holidays that will come to greet us in peace, joyful in the building of Your city and happy in Your worship; that we shall eat there from the offerings and from the Pesach sacrifices, the blood of which shall reach the wall of Your altar for favor, and we shall thank You with a new song upon our redemption and upon the restoration of our souls. Blessed are you, L-d, who redeemed Israel.

We say the blessing below and drink the cup while reclining to the left

Blessed are You, L-d our G-d, Bore Pri HaGefen.

1. שמות יב מו | Shmot 12, 46:

בְּבַיִת אֶחָד יֵאָכַל לֹא־תוֹצִיא מִן־הַבַּיִת מִן־הַבֶּשֶׂר חוּצָה וְעַצְם לֹא תִשְׁבְּרוּ־בּוֹ:

It shall be eaten in one house: you (*singular*) shall not take any of the flesh outside the house; nor shall you (*plural*) break a bone of it.

2. ספר החינוך ט"ז | Sefer HaChinuch 16:

מן השרש הנזכר, שאין כבוד לבני מלכים ויועצי ארץ לגרר העצמות ולשברם ככלבים, לא יאות לעשות ככה, כי אם לעני העם הרעבים. ועל כן בתחלת בואנו להיות סגלת כל העמים ממלכת כהנים וגוי קדוש (שם יט ו), ובכל שנה ושנה באותו הזמן, ראוי לנו לעשות מעשים המראים בנו המעלה הגדולה שעלינו בה באותה שעה. ומתוך המעשה והדמיון שאנחנו עושין, נקבע בנפשותינו הדבר לעולם.

it is not honorable for the sons of kings and the advisers of the land to drag the bones and break them like dogs. Except for the impoverished among the people and the starving, it is not a proper thing to do this. And therefore, as we began to become the chosen of all nations, 'a kingdom of priests and a holy nation' - and in each and every year at that time - it is fitting for us to do acts that show the great stature which we achieved at that hour, about us. And in the act and reenactment that we do, this thing is placed in our souls for eternity.

3. "למה אנשים טובים עושים דברים רעים?," דרושים, הרב אילנאי עופרן | Drushim, Rabbi Ilay Ofran:

"תיאוריית החלון השבור" היא תיאוריה פסיכולוגית הקושרת בין הזנחת התיקון של חלון יחיד ובין עלייה בפשיעה ובאלימות. על פי התיאוריה, תחושת ההזנחה והיעדר הפיקוח שבמראה חלון שבור גורמת להתמוטטות הסדר והמחויבות החברתיים. תיאוריה זו מסבירה למעשה מדוע אנשים טובים עושים לפעמים מעשים רעים. אדם שלא היה מעלה בדעתו להשליך את המסטיק שלעם על הרצפה, עלול לעשות זאת במקום שכולו מלא לכלוך ופסולת, ואדם שלא היה מרשה לעצמו לשבור חלון שלם, עלול לעשות מעשה ונדליזם שכזה, אם יראה את החלון עומד מנופץ לאורך זמן. בין שלל דיני קורבן פסח אומרת התורה – "לא תוציא מן הבית מן הבשר חוץ וְעַצְם לֹא תִשְׁבְּרוּ־בּוֹ". "הכתב והקבלה" מדייק כדרכו בלשון הפסוק ועומד על ההבדל בין איסור ההוצאה שנאמר בלשון יחיד ("לא תוציא") ובין איסור שבירת העצם שנאמר בלשון רבים ("לא תשברו"). הסברו להבדל פשוט וברור – את מה שכבר הוצא מן הבית וכעת בחוץ, אי אפשר לשבור ולהוציא. אך עצם שנשברה אפשר להמשיך ולשבור שוב ושוב. לשונה הדקדקנית של התורה בפסוק זה מבטאת את עקרון הבסיס של תיאוריית החלון השבור. התורה מבקשת ללמדנו את היסוד החשוב, לפיו גם מה שנהרס יכול עדיין להיהרס. האדם הרואה את העצם השבורה, עלול להניח שהותרה הרצועה, וכמו באותה תיאוריה פסיכולוגית, להרשות לעצמו לשבור בלי הבחנה. בעולמנו חסר השלמות הכול חסר ופגום במידת מה. אם יחשוב אדם שאת מה שאינו שלם מותר לשבור, הוא עלול להחריב את העולם במעשיו. בעולמה של ההלכה העיקרון הזה מוכר היטב – לכהן אסור להיטמא למתים אף שהוא עצמו כבר טמא מת, ומי ששכח אכל בה בכל זאת חייב להמשיך ולצום. גם את מה שמקולקל אסור לקלקל, וגם את העצם השבורה אסור לשבור ולשבור. האחריות והמחויבות אינן פוקעות מהאדם, גם לא נוכח השבר והחיסרון.

"The broken window theory" is a psychological theory linking the neglect of a single window's repair to an increase in crime and violence. According to the theory, the sense of neglect and lack of supervision conveyed by a broken window causes a breakdown in social order and commitment. This theory explains why good people sometimes do bad things. A person who would not have thought of throwing the gum wrapper on the floor might do so in a place full of garbage and waste, and a person who would not allow themselves to break a whole window might do so if they see the window standing shattered over time. Among the various victimless crimes, the Torah says, "Do not take flesh from the house to the outside, nor break any bone in it." "The Written Law and the Oral Law" clarify, in their wording, the difference between the prohibition of taking out, which is stated in the singular ("Do not take out"), and the prohibition of breaking bones, which is stated in the plural ("Do not break"). The explanation for the difference is simple and clear - what has already been taken out of the house and is now outside cannot be returned and taken out again. But something that has been broken can continue to be broken again and again. The meticulous language of the Torah in this verse expresses the basic principle of the broken window theory. The Torah seeks to teach us the important principle that even what is broken can still be

further damaged. A person who sees the broken bone may assume that the restraint has been lifted, and, as in the same psychological theory, allow themselves to break without discrimination. In our imperfect world, everything is lacking and flawed to some extent. If a person thinks that what is not whole can be ignored, it can lead to more deterioration and destruction.

4. משנה ארץ ישראלית מוקדמת | An Ancient Israeli Mishnah
מצה, על שום שנגאלו אבותינו במצרים.

One should explain the idea of the Matzah which is eaten as a reminder that our ancestors were redeemed from Egypt.

5. משנה מאוחרת (ובהגדה) | Later Mishnah (in the Haggdah)
מִצָּה זוֹ שְׁאֵנוּ אוֹכְלִים, עַל שׁוֹם מָה? עַל שׁוֹם שְׁלֹא הִסְפִּיק בְּצִקָּם שֶׁל אֲבוֹתֵינוּ לְהַחְמִיץ, עַד שֶׁנִּגְלָה עֲלֵיהֶם מֶלֶךְ מַלְכֵי הַמְּלָכִים הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא וּגְאָלָם...

This matsa that we are eating, for the sake of what [is it]? For the sake [to commemorate] that our ancestors' dough was not yet able to rise...

6. שמות י"ב, ל"ט | Shmot 12, 39
וַיֹּאפּוּ אֶת הַבֶּצֶק אֲשֶׁר הוּצִיאוּ מִמִּצְרַיִם עִגְת מִצּוֹת בֵּי לֹא חִמֵּץ בֵּי גִרְשׁוֹ מִמִּצְרַיִם וְלֹא יִכְלוּ לְהַתְמַהֵּם וְגַם צָדָה לֹא עָשׂוּ לָהֶם.

And they baked unleavened cakes of the dough that they had taken out of Egypt, for it was not leavened, since they had been driven out of Egypt and could not delay; nor had they prepared any provisions for themselves.

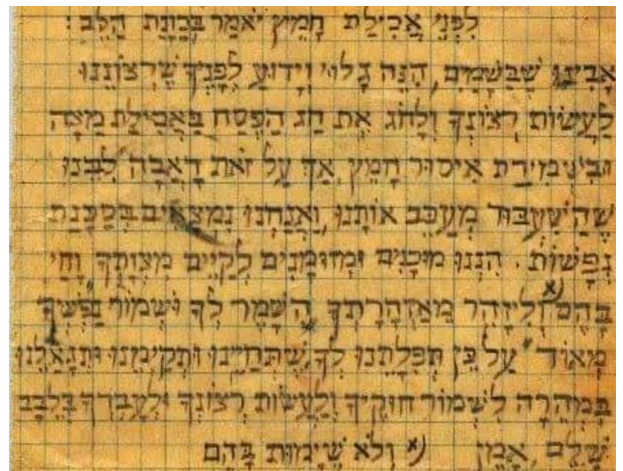
7. צדקת הצדיק, א' | Tzidkat haTzadik, Reb Tzadok of Lublin, 1, 1
ראשית בניית האדם לעבודת ה' צריך להיות בחפזון. כמו שמצינו בפסח מצרים שהיה נאכל בחפזון ולא פסח דורות. מפני שהתחלה לנתק עצמו מכל תאות עולם הזה שהוא מקושר בהם, צריך לשמור הרגע שמתעורר בו רצון ה', ולחפזו על אותו רגע למהר לצאת מהם אולי יוכל. ואחר כך שוב ילך במתינות ולאט כדין פסח דורות.

The beginning of a person's entrance into the service of G-d must be rushed. As we find regarding the eating of the first Passover [sacrifice] in Egypt; it was eaten in a rush, but the Passover of subsequent generations was not [eaten in a rush]. For when one begins to cut oneself off from all desires of this world to which one is connected one must be aware of the moment wherein the desire to serve G-d awakens. One must rush to that moment and hurry to escape, maybe it is then possible. And then, later, one can go along moderately and slowly, like the laws of the Passover of subsequent years:

8. ברגן בלזן 1944, ברכה על אכילת חמץ | Bergen Belsen 1944:

אבינו שבשמים, הנה גלוי וידוע לפניך שרצוננו לעשות רצונך ולחוג את חג הפסח באכילת מצה ובשמירת איסור חמץ, אך על זאת דאבה לבנו שהשעבוד מעכב אותנו ואנחנו נמצאים בסכנת נפשות. הננו מוכנים ומזומנים לקיים מצוותך "וחי בהם" ולא שימות בהם, וליזהר מאוד... על כן תפילותינו לך שתחיינו ותקיימנו ותגאלנו במהרה לשמור חוקיך ולעשות רצונך בלבב שלם, אמן.

Our Father in Heaven! It is known to You that we desire to fulfill Your will and observe the Passover holiday by eating Matzah and safeguarding against Chametz. But our hearts are pained at the captivity which prevents us, and we find

ourselves in danger of our lives. We are hereby ready to fulfill Your commandments “And you shall live by them (the commandments)” and not die by them, and to observe the caution of “guard yourself and watch your soul very much.” Therefore our prayer to You is that You keep us alive, and sustain us, and redeem us speedily, so that we may observe Your laws and fulfill Your will and serve You with a full heart. Amen!

9. The Marmor | A Story by Rabbi Nachman

Rebbe Nachman told the following story: Once a Jew and a German gentile were traveling as hoboes together. The Jew told the German to make believe that he was a Jew (since his language was similar [to Yiddish]), and the Jews would have pity on him. Since Pesach was approaching, the Jew taught him how to act (when he is invited to a Seder). He told him that at every Seder, Kiddush is made and the hands are washed. However, he forgot to tell him about the Marmor.

The German was invited to a house on the first night of Pesach and, being very hungry from all day, looked forward to the fine foods that had been described by the Jew. However, first they gave him a piece of celery dipped in salt water, and other things served at the Seder. Then they began to recite the Haggadah and he sat there longing for the meal. When the matzah was served, he was very happy.

Then they gave him a piece of horseradish for the Marmor. It was bitter to taste, and he thought that this was the entire meal. He ran from the house, bitter and hungry, saying to himself, “Cursed Jews! After all that ceremony, that’s all they serve to eat!” He went to the synagogue where he had made up to meet his partner, and fell asleep.

After a while the Jew arrived, happy and full from a good meal. “How was your Seder?” he asked.

The other told him what had happened.

“Stupid German!” replied the Jew. “If you had waited just a little longer, you would have had a fine meal, as I had.”

10. משנה פסחים ט, ג | Mishnah Psachim 9, 3

מה בין פסח ראשון לשני, הראשון אסור בבל יראה ובל ימצא, והשני, מצה וחמץ עמו בבית. הראשון טעון הלל באכילתו, והשני אינו טעון הלל באכילתו. זה וזה טעון הלל בעשייתו, ונאכלין צלי על מצות ומרורים, ודוחין את השבת:

What is the difference between the Paschal lamb offered on the first Pesah and the Paschal lamb offered on the second Pesah? On the first Pesah, at the time of slaughtering the Paschal lamb, it is prohibited to own leavened bread due to the prohibitions: It shall not be seen, and: It shall not be found. And on the second Pesah it is permissible for one to have both leavened bread and matza with him in the house. Another difference is that the Paschal lamb offered on the first Pesah requires the recitation of hallel as it is eaten and the second does not require the recitation of hallel as it is eaten. However, they are the same in that the Paschal lambs sacrificed on both the first and second Pesah require the recitation of hallel as they are prepared, i.e., as they are slaughtered, and they are both eaten roasted with matza and bitter herbs, and they override Shabbat in that they may be slaughtered and their blood sprinkled even on Shabbat.

11. בית יוסף על טור או"ח תכ"ב, כ | Beit Yosef on Tur Or"ch 422, 20

ומה שקורין אותו בליל פסחים בשיבה מתוך שחולקין אותו אין טורחין עליו לעמוד ועוד שהרי עומד על שולחנו וכוסו בידו ושמן תטרף דעתו מתוך סעודתו ויפול הכוס מידו והר"מ כתב לפי שדרך ליל פסח הישיבה וחירות אין מטריחין אותו לעמוד.

The idea we sit down during hallel in Pesach night is for three possible reasons:

1. Since we split the hallel we cannot let the person stand all this time.
2. We are concern that if he stands up holding his cup of wine he will spill it due to the excitement of chanting the hallel.
3. We celebrate Pesach as royalty and it is appropriate for royalty to sit during the service.

12. Rabbi L-d Jonathan Sacks, A Pesach Message- Freedom:

To truly be free, we must understand what it means to not be free. Yet 'freedom' itself has different dimensions, a point reflected in the two Hebrew words used to describe it, *chofesh* and *cherut*. *Chofesh* is 'freedom from', *cherut* is 'freedom to'. *Chofesh* is what a slave acquires when released from slavery. He or she is free from being subject to someone else's will. But this kind of liberty is not enough to create a free society. A world in which everyone is free to do what they like begins in anarchy and ends in tyranny. That is why *chofesh* is only the beginning of freedom, not its ultimate destination.

13. משנה פסחים י' ו' | Mishnah Psachim 10, 6:

עד היכן הוא אומר, בית שמאי אומרים, עד אם הבנים שמחה. ובית הלל אומרים, עד חלמיש למעינו מים.

Until where does one recite *hallel*? Beit Shammai say: Until "Who makes the barren woman dwell in her house as a joyful mother of children, *halleluya*" (Psalms 113:9). And Beit Hillel say: Until "Who turned the rock into a pool of water, the flint into a fountain of waters"

14. ירושלמי פסחים י' ה' | Israeli Talmud Psachim 10, 5:

אמרו להן בית שמי. וכי יצאו ישראל ממצרים שהוא מזכיר יציאת מצרים. אמרו להן בית הלל. אילו ממתין עד קרות הגבר אדיין לא הגיעו לחצי גאולה. היאך מזכירין גאולה ואדיין לא נגאלו. והלא לא יצאו אלא בחצי היום. שנאמר ויהי בעצם היום הזה הוציא יי את בני ישראל וגו'. אלא מכיון שהתחיל במצוה אומרים לו. מרק. התיב רבי אבונה בר סחורא. לא כבר הזכיר על הכוס.

"The House of Shammai said to them, did Israel leave Egypt that he should mention the Exodus from Egypt? The House of Hillel answered them, even if he would wait until the cock crows, they did not reach half the redemption," since they left only at noontime, as it is said, *in the middle of this day* did the Eternal lead out the Children of Israel, etc. But since one started fulfilling the obligation, on tells him to clean it up.

15. רד"ק על תהלים קי"ג, א | Radak on Tehilim 113, 1:

כשרצה לדבר ביציאת מצרים החל בגבורות האל-יתברך שעשה בעולם ברצונו להגביה השפלים ולהשפיל הגבוהים כמו שעשה בישראל ובמצרים, ואמר הללויה ואמר שלש פעמים הללו, לומר שהלולים רבים אנו חייבים להללו:

When the poet wanted to tell about the exodus from Egypt, he began to tell about the prowess of G-d who did miracles in the world - raising up the lowly and bringing down the high as he did in Israel.

16. משנה פסחים י' ו' | Mishnah Psachim 10, 6:

וחותם בגאולה. רבי טרפון אומר. אשר גאלנו. וגאל את אבותינו ממצרים. ולא היה חותם. רבי עקיבא אומר. כן ה' אלוקינו ואלוקי אבותינו יגיענו למועדים ולרגלים אחרים הבאים לקראתינו לשלום. שמחים בבנין עירך וששים בעבודתך. ונאכל שם מן הזבחים ומן הפסחים כו' עד ברוך אתה ה' גאל ישראל:

One concludes this section of *hallel* with a blessing that refers to redemption. Rabbi Tarfon says one should recite: Who redeemed us and redeemed our forefathers from Egypt, should not conclude, Rabbi Akiva says, So too, the L-d our G-d and the G-d of our forefathers will bring us to future holidays and Festivals in peace, happy over the building of Your city and joyous in Your service. And there we will eat from the Paschal lamb and other offerings, etc., until: Blessed are You, L-d, Who redeemed Israel.